

П. В. Пірнікоза,

к. е. н., заступник начальника управління — начальник відділу обміну інформацією управління обміну інформацією та податкових угод Департаменту міжнародного співробітництва, ДПС України

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8239-5880>

DOI: 10.32702/2306-6814.2025.6.79

РОЛЬ ФІСКАЛЬНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ ТА ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ

P. Pirnykoza,

PhD in Economics, Deputy Head of the Division -Head of the Exchange of Information Unit of the Exchange of Information and Tax Treaties Division of the International Cooperation Department, State Tax Service of Ukraine

THE ROLE OF FISCAL SOVEREIGNTY IN ENSURING SOCIO-ECONOMIC STABILITY AND PROTECTING UKRAINE'S NATIONAL INTERESTS

У статті досліджено роль фіскального суверенітету у забезпеченні соціально-економічної стабільності та захисті національних інтересів України. Проаналізовано основні виклики, що загрожують незалежності бюджетно-податкової політики, зокрема зовнішній борг, вплив міжнародних фінансових організацій, структурні дисбаланси економіки та військові загрози. Автор розглядає фіскальний суверенітет як невід'ємний елемент економічного суверенітету держави, визначаючи його значення для збереження фінансової стійкості, підтримки соціальних гарантій та розвитку стратегічних галузей економіки. На основі регресійного аналізу встановлено, що індекс фіскального суверенітету має статистично значущий вплив на рівень державного боргу та валютний курс, що підтверджує його критичну роль у макроекономічній стабільності. Запропоновано комплекс заходів для зміцнення фіскального суверенітету України, включаючи посилення податкової бази, обмеження боргової залежності та підвищення прозорості державних фінансів.

The article explores the role of fiscal sovereignty in ensuring socio-economic stability and protecting Ukraine's national interests. The study highlights the primary challenges to the country's independent fiscal policy, including external debt dependency, the influence of international financial institutions, structural economic imbalances, and the financial burdens of wartime conditions. The author conceptualizes fiscal sovereignty as an integral component of national economic security, emphasizing its significance for maintaining financial sustainability, supporting social welfare, and fostering strategic sectors of the economy.

Purpose. The purpose of the article is to identify and scientifically substantiate the crucial role of fiscal sovereignty in ensuring economic stability and protecting Ukraine's national interests, as well as to propose practical steps for its strengthening.

Methods. The research employs a combination of theoretical and empirical methods, including institutional analysis, comparative analysis, and regression modeling. A key methodological approach involves assessing the Fiscal Sovereignty Index (FSI) and its impact on macroeconomic indicators, particularly public debt, exchange rate stability, budget deficits, and social expenditures. The study also incorporates external factors such as geopolitical risks and global commodity prices (wheat and metal indices) to refine the evaluation of fiscal sovereignty's effects.

Findings. The regression analysis confirms that fiscal sovereignty has a statistically significant impact on two critical macroeconomic variables: public debt and the exchange rate. A higher FSI is correlated with lower debt levels and a more stable currency, demonstrating that greater fiscal autonomy reduces dependence on external borrowing and strengthens macroeconomic stability. However, the study finds no direct, statistically significant relationship between FSI and broader indicators such as GDP per capita, budget deficits, or social expenditures, indicating that fiscal sovereignty's influence on these areas is mediated by additional economic and political factors.

Practical implications. The findings underscore the need for a strategic approach to strengthening fiscal sovereignty. Key recommendations include expanding the tax base, reducing external debt reliance, implementing transparent fiscal management practices, and maintaining a balance between national fiscal autonomy and integration into global financial systems. The study provides evidence that a well-structured fiscal policy, emphasizing domestic resource mobilization and responsible debt management, is essential for sustaining economic stability, particularly in the face of geopolitical uncertainties and external financial pressures.

Originality. This research contributes to the literature by offering a comprehensive analysis of fiscal sovereignty's role in macroeconomic stability, integrating quantitative modeling with institutional perspectives. The study's findings provide a foundation for policymakers to develop effective fiscal strategies that enhance Ukraine's financial resilience and long-term economic security.

Ключові слова: фінансовий суверенітет, економічна стабільність, бюджетна політика, державний борг, валютний курс, соціальні видатки, економічна безпека.

Key words: fiscal sovereignty, economic stability, budget policy, public debt, exchange rate, social expenditures, economic security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Збереження економічного суверенітету держави тісно пов'язане із її здатністю самостійно формувати та реалізовувати фінансову політику відповідно до національних інтересів. У сучасних умовах це завдання ускладнюється низкою викликів. По-перше, процеси глобалізації та зростаюча взаємозалежність фінансових ринків посилюють вплив зовнішніх факторів на бюджетно-податкову систему України, зокрема шляхом обмеження доступу до дешевих кредитних ресурсів і вимог міжнародних кредиторів. По-друге, структурні диспропорції в економіці, високий рівень тіньового сектору та корупційні ризики призводять до недостатнього надходження податкових доходів, перешкоджаючи державі забезпечувати збалансований бюджет і належний рівень соціальних видатків.

В умовах військової агресії та посиленої потреби у фінансуванні оборонних, соціальних й відбудовних заходів проблема фінансової незалежності набуває ще більшої гостроти. Дефіцит бюджету і значні обсяги запозичень підвищують ризик боргової залежності, особливо зовнішньої, що зводить можливості для проведення автономної бюджетно-податкової політики до мінімуму. Зростає ймовірність, що за критичних обставин держава буде вимушена йти на не завжди вигідні умови міжнародних фінансових організацій, обмежуючи свободу у виборі податкових ставок, системи пільг чи пріоритетів фінансування.

Унаслідок цього фінансовий суверенітет України, як інтегрована складова економічного та державного суверенітету, опиняється під загрозою. Втрата державою можливості повноцінно розпоряджатися власними

фінансовими ресурсами може призвести до скорочення соціальних гарантій, недостатнього фінансування оборонної сфери, зниження темпів розвитку інфраструктури та зменшення конкурентоспроможності країни на світових ринках. Таким чином, проблема фінансового суверенітету набуває визначальної ролі в забезпеченні економічної стабільності, соціальної захищеності населення та утвердженні національних інтересів України.

З огляду на викладене, постає потреба у науковому обґрунтуванні ролі фінансового суверенітету в посиленні соціально-економічної стабільності та формуванні комплексної стратегії, що гарантуватиме державі можливість ефективно розподіляти ресурси й протидіяти зовнішнім викликам.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження фінансового суверенітету та його впливу на економічну стабільність актуалізується в низці сучасних публікацій. Варналії З. наголошує на фундаментальному значенні фінансової політики для економічної безпеки, підкреслюючи критичну роль незалежних бюджетно-податкових рішень у зменшенні боргової залежності [1]. Єсімов С. С. і Проць І. М. зосереджуються на правовій складовій податкового суверенітету, вказуючи, що зовнішній тиск може підривати національні принципи оподаткування [2].

Луніна І. О., Білоусова О. С. і Фролова Н. Б. розглядають виклики формування фінансового простору у воєнний та поствоєнний періоди, коли надмірні позики обмежують уряд у фінансових маневрах [3]. Радіонов Ю. Д. доводить, що контроль за дефіцитом бюджету стає вирішальним чинником збереження фінансової незалежності під час воєнного стану [4].

Щодо захисту національних інтересів, Редькіна А. аналізує суспільне усвідомлення цінностей, які визначають бюджетно-податкові пріоритети [5], а Целуйко О. І. наголошує на тісному зв'язку між регулюванням фінансової безпеки та можливістю держави захищати стратегічні цілі у сфері економіки [6]. Усі ці автори сходяться на думці, що фіскальний суверенітет є багатовимірним явищем, яке поєднує економічні, правові та соціально-політичні аспекти державного управління.

Попри наявні дослідження, зокрема щодо формування фіскального простору у воєнний та поствоєнний періоди чи правових аспектів податкового суверенітету, залишаються недопрацьованими принаймні три важливі напрями. По-перше, бракує комплексних методик оцінювання впливу фіскального суверенітету на різні складові соціально-економічної стабільності, коли зовнішні шоки (валютні, геополітичні) та політичні рішення уряду діють одночасно. По-друге, недостатньо дослідженим є питання часових лагів — як швидко зростання або зниження фіскальної автономії позначається на інвестиціях, соціальних видатках чи борговій політиці. По-третє, до кінця не з'ясовано, як у період воєнних викликів співвідноситься необхідність фінансування оборони та відбудови з прагненням держави уникнути надмірної залежності від зовнішніх кредиторів. Усе це вказує на потребу більш гнучких науково-прикладних моделей та поглибленого аналізу, щоб сформувати цілісну стратегію зміцнення фіскального суверенітету України.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є виявлення й наукове обґрунтування вирішальної ролі фіскального суверенітету у забезпеченні економічної стабільності та захисті національних інтересів України, а також пропонування практичних кроків для його зміцнення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Поняття фіскального суверенітету набуло поширення в сучасній економічній науці та практиці державного управління, насамперед через посилення викликів, пов'язаних із глобалізацією, борговими кризами і впливом зовнішніх кредиторів. Традиційно його зводили до здатності держави встановлювати і змінювати власні податки, проте актуальні дослідження вказують на необхідність розглядати це явище значно ширше. В умовах транскордонної взаємодії фінансових ринків та обмеженості внутрішніх джерел фінансування фіскальний суверенітет фактично перетворюється на передумову економічної безпеки, адже без належного контролю за бюджетними потоками і боргами держава ризикує втратити здатність ефективно керувати ключовими секторами економіки.

У межах інституціонального підходу фіскальний суверенітет розглядається як цілісна система правил та практик, що дає державі змогу самостійно приймати рішення у сфері фіскальної політики: від формування податкових ставок до ухвалення бюджетних пріоритетів і боргових лімітів. При цьому особливої уваги набувають механізми, здатні обмежити зовнішній тиск міжна-

родних інституцій чи інших країн, а також забезпечити фінансову стійкість при виникненні різноманітних "екзогенних" шоків. Цілісне розуміння передбачає врахування не лише формальних законодавчих актів, а й неформальних факторів — політичної культури, інституційної довіри та прозорості прийняття рішень [2].

Крім того, теорія суспільного вибору наголошує, що фіскальна політика є результатом взаємодії багатьох груп інтересів (бізнесу, політичних партій, міжнародних кредиторів). За недостатньої прозорості чи слабого контролю з боку суспільства ці групи можуть "переважати" публічний інтерес, прощовхуючи лобістські пільги або неефективні позики. У такому разі знижується економічна віддача від державних програм, а отже, підривається сам зміст незалежної фіскальної політики. Надмірна ж боргова залежність спонукає уряд обмежувати видатки на соціальну сферу та розвиток інфраструктури — фактично "консервуючи" відставання країни у стратегічних секторах [3; 4].

Виходячи з цих підходів, ми дотримуємося думки, що фіскальний суверенітет — це здатність держави незалежно формувати, впроваджувати та регулювати податкову, бюджетну і боргову політику з метою забезпечення фінансової стабільності, економічного зростання та захисту національних інтересів, враховуючи внутрішні пріоритети і мінімізуючи вплив зовнішніх чинників та глобальних загроз [7, с. 317]. Поняття "незалежно" у цьому визначенні означає не повну ізоляцію від світового фінансового ринку, а наявність достатнього простору для фіскального маневру — як-от можливість підтримати критично важливі галузі, встановити ефективні податкові режими або реструктурувати борги без жорсткого диктування умов ззовні.

Фіскальний суверенітет як здатність держави гнучко й незалежно управляти доходами й видатками бюджету справляє одночасний вплив на кілька провідних економічних показників, зокрема валовий внутрішній продукт (ВВП), інвестиції та соціальні видатки. З погляду теорії державних фінансів, існує кілька причин такої взаємодії:

1. ВВП на душу населення (рівень добробуту). Коли держава зберігає достатній фіскальний простір та самостійно визначає параметри бюджетно-податкової політики, вона може ефективніше стимулювати сукупний попит — наприклад, тимчасово зменшуючи податкове навантаження або збільшуючи видатки у періоди криз, що створює умови для зростання реальних доходів громадян, що безпосередньо впливає на ВВП на душу населення. Якщо ж країна перебуває під тиском зовнішнього боргу чи жорстких вимог кредиторів, можливості адаптивної фіскальної політики істотно обмежуються: уряд часто змушений провадити заходи жорсткої економії, які гальмують відновлення господарства і знижують рівень добробуту.

2. Державні інвестиції (капітальні видатки). Високий рівень фіскального суверенітету дає змогу уряду спрямовувати ресурс на довгострокові капітальні проєкти — інфраструктуру, науку, технологічну модернізацію, оборонний комплекс, що стимулює економічне зростання та формує базу для підвищення конкурентоспроможності. Водночас надмірна боргова залежність змушує переважно покривати витрати на обслуговування позик,

звужуючи капітальну складову бюджету. Як наслідок, держава не інвестує достатньо у стратегічні напрями, і технологічна відсталість, дорожня чи енергетична незабезпеченість поглиблюють диспропорції в економіці.

3. Соціальні видатки (суспільна підтримка). Спроможність уряду зберігати фінансову автономію визначає, скільки коштів можна спрямувати на пенсії, субсидії, освіту чи охорону здоров'я. За умов великого державного боргу й зовнішніх обмежень на бюджетну політику найшвидше скорочують "незахищені" видатки, серед яких найчастіше опиняються саме соціальні програми. Це призводить до погіршення соціальної підтримки найуразливіших верств населення, зростання нерівності та виникнення додаткових соціальних ризиків. Натомість високий рівень фінансового суверенітету дозволяє державі гнучко реагувати на потреби громадян без примусового урізання соціальних статей на вимогу кредиторів.

У таблиці 1 систематизовано низку показників, що відображають динаміку соціально-економічного розвитку та стан державних фінансів України в контексті фінансового суверенітету. Методика розрахунку індексу фінансового суверенітету (FSI) описана нами у статті [7].

У таблиці 1 простежується виразний контраст між періодами високого й низького рівня фінансового суверенітету та динамікою бюджетно-економічних показників. Так, у 2005 році індекс фінансового суверенітету сягав 0,91, що збіглося з порівняно невеликим дефіцитом бюджету (1,52 млрд дол.) і доволі стабільною гривнею (5,12 грн/дол.), тоді як ВВП на душу населення становив 1894,5 дол. Згодом, у 2007-му, зниження індексу до 0,70 супроводжувалося стрімким підвищенням капітальних видатків (5,11 млрд дол.) і зростанням частки податкових надходжень (29,05 млрд дол.), однак це відбувалося на тлі збільшення індексу споживчих цін (16,60%) та вже початкових ознак боргового навантаження (17,57 млрд дол.).

Пікові значення фінансового суверенітету зафіксовано у 2008 році (0,92), коли ВВП на душу населення досяг 4066,5 дол., а валютний курс залишався відносно стабільним (5,27 грн/дол.). Проте наступного, кризового року значно зросли дефіцит (4,56 млрд дол.) і державний борг (40,67 млрд дол.), що обумовило падіння FSI до 0,80. Упродовж 2010—2013 років економіка ще підтримувала помірні показники зростання: так, ВВП на душу у 2012 році сягнув 4004,8 дол., тоді як індекс фінансового суверенітету коливався в діапазоні 0,76—0,86. У цей період поточні видатки послідовно зроста-

Таблиця 1. Динаміка основних соціально-економічних показників України та індексу фінансового суверенітету у 2005—2024 роках

	Індекс фінансового суверенітету	ВВП на душу населення, дол США	Дефіцит державного бюджету, млрд дол. США	Капітальні видатки, млрд дол. США	Поточні видатки, млрд дол. США	Соціальні видатки	Державний борг, млрд дол. США	Податкові надходження, млрд дол. США	Індекс споживчих цін, %	Валютний курс, грн/дол. США
2005	0,91	1894,50	1,52	2,12	19,90	8,98	15,22	18,26	10,30	5,12
2006	0,90	2391,30	0,73	3,04	24,10	9,50	15,95	23,55	11,60	5,05
2007	0,70	3197,90	1,52	5,11	29,39	10,43	17,57	29,05	16,60	5,05
2008	0,92	4066,50	2,68	4,86	40,98	15,69	35,96	41,41	22,30	5,27
2009	0,80	2639,40	4,56	1,33	29,78	11,06	40,67	24,92	12,30	7,79
2010	0,76	3078,40	8,10	2,65	35,60	14,12	54,47	27,75	9,10	7,94
2011	0,77	3704,80	2,96	3,93	37,93	13,16	59,38	38,20	4,60	7,97
2012	0,79	4004,80	6,69	3,69	45,82	15,31	64,51	40,13	-0,20	7,99
2013	0,86	4187,70	8,10	2,23	48,24	17,20	73,08	39,56	0,50	7,99
2014	0,41	3104,70	6,57	0,62	35,57	10,49	92,59	27,80	24,90	11,89
2015	0,30	2124,70	2,07	0,80	25,61	6,96	71,97	21,87	43,30	21,84
2016	0,46	2187,70	2,74	1,08	25,77	7,99	75,52	23,42	12,40	25,55
2017	0,49	2638,30	1,80	0,99	28,94	7,91	80,52	28,09	13,70	26,60
2018	0,55	3096,60	2,18	3,35	34,65	8,86	79,73	32,42	9,80	27,20
2019	0,66	3661,50	3,02	3,59	40,63	12,34	77,32	32,76	4,10	25,85
2020	0,50	3751,70	11,14	4,26	44,10	18,93	94,67	31,57	5,00	26,96
2021	0,64	4827,80	7,25	4,65	46,97	21,61	97,92	40,57	10,00	27,29
2022	0,41	4576,00	28,28	2,62	13,67	21,02	125,89	29,37	26,60	32,34
2023	0,30	5181,40	36,45	5,72	104,10	19,72	150,93	32,91	5,10	36,57
2024	0,46	6333,00	33,79	7,59	104,02	18,58	173,66	40,97	12,00	40,20

Джерело: побудовано автором за даними [8; 9; 10; 11; 12].

ли (з 35,60 млрд дол. у 2010-му до 48,24 млрд дол. у 2013-му), а рівень державного боргу перейшов позначку 70 млрд дол.

Помітна динаміка спостерігається після 2014 року: індекс фінансового суверенітету різко знизився до 0,41, зумовлюючи зростання боргу (92,59 млрд дол.) й девальвацію гривні (11,89 грн/дол.). Дефіцит (6,57 млрд дол.) на цьому тлі набув критичних масштабів для національної економіки. Наступні роки демонструють поступове відновлення: до 2018—2019 капітальні видатки зросли (3,35—3,59 млрд дол.), ВВП на душу населення піднявся вище 3000 дол., а валютний курс стабілізувався в межах 25—27 грн/дол., що збіглося зі збільшенням індексу фінансового суверенітету до 0,66 у 2019-му, хоча державний борг і надалі залишався значним (77,32 млрд дол.).

Вкрай контрастна ситуація виникла у 2020—2023 роках: якщо в 2020-му рівень FSI ще тримався на 0,50 за умов девальвації гривні до 26,96 грн/дол. та дефіциту 11,14 млрд дол., то у 2022—2023 кризові фактори ще більше посилювалися. Дефіцит зріс до 28,28 і 36,45 млрд дол., що відповідно зумовило падіння фінансового суверенітету (0,41 у 2022-му і 0,30 у 2023-му) й майже подвійне зростання валютного курсу — 32,34—36,57 грн/дол. Натомість ВВП на душу населення у 2023 сягнув 5181,4 дол., що, однак, великою мірою пов'язано з інфляційними та курсовими чинниками, а не лише з реальним зростанням економіки. Із розширенням державного боргу (до 150,93 млрд дол.) надходження від податків у 2023 (32,91 млрд дол.) виявилися недостатніми, аби уникнути істотного фінансування дефіциту через зовнішні канали.

Таким чином, таблиця 1 засвідчує, наскільки важливою є узгодженість між внутрішньою ресурсною

базою (податкові надходження, інвестиції в капітальні проекти, помірний дефіцит) та зовнішніми викликами (курсіві коливання, обслуговування боргу, інфляційні тиски). Наявність високого індексу фіскального суверенітету в окремі роки (2005, 2008, 2013) переважно корелювала з відносним балансом між видатками та доходами та стабільністю на валютному ринку, тоді як падіння показника (2014—2015, 2022—2023) супроводжувалося різким стрибком дефіциту й боргового навантаження. Зростання ВВП на душу населення до понад 6300 дол. у 2024 році відбулося внаслідок скорочення чисельності населення у зв'язку з міграцією та окупацією нових територій, що теоретично може розширити податкову базу, але водночас надто високі боргові зобов'язання (173,66 млрд дол.) і девальваційні ризики (курс 40,20 грн/дол.) можуть нівелювати потенційні переваги більшого економічного випуску. Такий тренд підтверджує необхідність раціонального контролю за державними видатками, зокрема соціальними, які в кризові періоди інколи доводиться скорочувати, щоб утримати борговий тягар у прийнятних межах та зберегти певний рівень фіскальної автономії.

Кожен із цих показників узятो до уваги, оскільки він дає додаткові відомості про внутрішню платоспроможність уряду, його здатність фінансувати пріоритетні галузі, рівень життєздатності національної валюти, а також про вплив зовнішніх кредитних джерел на бюджетну політику. Подальший регресійний аналіз допомагає виявити, у якій мірі фіскальний суверенітет справді впливає на стабільність ключових макроекономічних показників, і навпаки, коли зростаючий дефіцит, різка девальвація чи висока інфляція підривають фіскальну автономію держави.

Узагальнивши вихідні дані, ми провели окремі регресії для кожного зі згаданих соціально-економічних показників (ВВП на душу населення, дефіцит бюджету, капітальні й поточні видатки, соціальні видатки, державний борг, податкові надходження, індекс споживчих цін, валютний курс), беручи індекс фіскального суверенітету (FSI) як головну незалежну змінну. Для уточнення зовнішньої кон'юнктури додали також три контрольні показники: Геополітичний ризик (GPR); Світові ціни на пшеницю (Wheat); Світові ціни на метали (Metals) (рис. 1).

Саме зернові та металургійна продукція історично складають основу експорту України, тож динаміка їхніх світових цін суттєво впливає на зовнішньоекономічні надходження, а відтак і на формування бюджету. Геополітичний ризик, у свою чергу, відображає нестабільність регіональної чи глобальної ситуації, що впливає на сприйняття країни інвесторами й кредиторами.

Рис. 1. Динаміка контрольованих показників зовнішньої кон'юнктури у 2005—2024 роках

Джерело: побудовано автором за даними [13; 14].

Математично оцінювання виконувалося для рівнянь типу (1):

$$Y_t = \alpha + \beta \cdot FSI_t + \gamma_1 \cdot GPR_t + \gamma_2 \cdot Wheat_t + \gamma_3 \cdot Metals_t + \varepsilon_t \quad (1),$$

де Y_t — одна з дев'яти залежних змінних (наприклад, Deficit чи ExRate_t), а FSI_t — індекс фіскального суверенітету за відповідний рік t . Наявна вибірка охоплює 20 спостережень (2005—2024 роки).

Усього побудовано 9 регресій (по одній для кожного показника), і за результатами з'ясувалося, що лише у двох випадках коефіцієнт при FSI вийшов статистично значущим на рівні 5% ($p\text{-value} < 0,05$):

— Державний борг (Debt): коефіцієнт при FSI близько – 137 ($p\text{-value} \approx 0.003$);

— Валютний курс (ExRate): коефіцієнт при FSI близько – 36 ($p \approx 0.004$).

В інших семи моделях (ВВП на душу населення, дефіцит, капітальні/поточні/соціальні видатки, індекс споживчих цін, податкові надходження) коефіцієнт при FSI виявився або недостатньо великим за модулем, або мав високе $p\text{-value}$ ($> 0,10$), тобто вплив фіскального суверенітету там не підтверджується статистично за цієї вибірки.

Нижче наведено порівняльну таблицю (табл. 2) з узагальненими результатами дев'яти регресій, де індекс фіскального суверенітету (FSI) виступає головною незалежною змінною, а також враховано контрольні змінні: геополітичний ризик (GPR), індекс цін на пшеницю (Wheat) і індекс цін на метали (Metals). Для кожної із соціально-економічних змінних (Y_t) наведено коефіцієнт при FSI (Beta), його t -статистику, p -значення ($p\text{-value}$) та коефіцієнт детермінації (R^2).

З таблиці 2 видно, що попри те, що проводилися дев'ять окремих регресій, лише у двох випадках (державний борг і валютний курс) коефіцієнт при FSI виявився статистично значущим на рівні 5%. В обох моделях від'ємний знак свідчить про те, що зміцнення фіскального суверенітету (менша боргова залежність, більша свобода бюджетно-податкових рішень) пов'язується із зниженням державного боргу (у середньому

Таблиця 2. Порівняльна таблиця результатів регресійного моделювання впливу індексу фіскального суверенітету на залежні змінні

Залежна змінна	Beta (FSI)	t-Stat	p-value	R ²	Висновок
ВВП на душу населення	-961.64	-0.77	0.45	0.57	Зв'язок FSI із ВВП/душу не підтверджено статистично
Дефіцит бюджету	-16.72	-1.38	0.19	0.55	Негативний знак, близько до значущості, та все ж $p > 0.1$
Капітальні видатки	-0.08	-0.03	0.98	0.25	Ефект FSI відсутній: дуже низька t-статистика
Поточні видатки	-59.82	-1.76	0.10	0.25	Порівняно слабкий зв'язок, не досяг 5%-го рівня
Соціальні видатки	-0.57	-0.14	0.89	0.72	Коефіцієнт незначущий, попри доволі високий R ² (впливають інші чинники)
Державний борг	-136.76	-3.56	0.0029	0.70	Статистично значущий , сильний від'ємний вплив FSI
Податкові надходження	-1.11	-0.14	0.89	0.56	Відсутність прямого ефекту FSI (p-value дуже високе)
Індекс споживчих цін	-13.62	-1.06	0.30	0.44	Хоча знак від'ємний, зв'язок не підтверджено
Валютний курс	-35.99	-3.37	0.0042	0.71	Статистично значущий , зростання FSI призводить до зміцнення гривні

на 137 млрд дол. при зміні FSI на одиницю) та зміцненням гривні (мінус 36 грн/дол. на одиницю FSI).

В інших сімох моделях (ВВП, дефіцит, видатки, інфляція, податки) коефіцієнт при FSI або виявився близьким до нуля, або отримав занадто великий p-value (> 0.1), через що гіпотезу про прямий статистично значущий вплив фіскального суверенітету відкинути не вдалося. Це не означає, що FSI не відіграє ролі у формуванні, скажімо, соціальних видатків чи ВВП, але за даної вибірки та включених контрольних змінних вплив виявився або слабким, або "перекритим" ефектами світових цін чи геополітичних факторів.

У розширених регресійних моделях, де індекс фіскального суверенітету виступає незалежною змінною, також було враховано вплив контрольних змінних, завдяки яким можна відрізнити власне дію рівня фіскальної автономії від зовнішніх ринкових і політичних шоків.

Згідно з отриманими підсумками, індекс геополітичного ризику у більшості рівнянь не вийшов статистично значущим (p-value > 0.1), хоча іноді мав передбачуваний знак (зі зростанням геополітичної нестабільності потенційно погіршується інвестиційний клімат, що може підривати доходи бюджету й ускладнювати управління боргом). Імовірно, у випадку України геополітичні фактори діють комплексно та часто "накладаються" на інші чинники, розмиваючи окремий ефект у рамках цієї вибірки.

Водночас індекс цін на пшеницю у моделях ВВП, соціальних видатків і податкових надходжень доволі часто демонстрував позитивний, а подекуди й значущий коефіцієнт (p < 0.01). Такий результат логічний, адже зростання світових цін на зерно безпосередньо підвищує експортні доходи України та, відповідно, може збільшувати податкову базу й забезпечувати додаткові ресурси для фінансування соціальних програм. Це підкреслює, що аграрний сектор відіграє важливу роль у формуванні національного бюджету, і його вплив часом переважає ефект, який намагаємося виявити стосовно фіскального суверенітету.

Щодо індексу цін на метали, то ця змінна рідко виявлялася вагомою (значущість $p > 0.10$). Одна з можливих причин полягає у відносному зменшенні частки металургії в структурі експорту та бюджетних надходжень. Крім того, коливання цін на метали не завжди синхронізуються з потребами українських виробників; тому їх вплив на загальні показники державних фінансів у цій часовій вибірці виявився слабшим, ніж передбачалося.

Таким чином, запровадження контрольних змінних — індекс геополітичного ризику, індексу цін на пшеницю та індексу цін на метали — дозволяє з'ясувати, наскільки відхилення в соціально-економічних параметрах пояснюються глобальною ситуацією та експортно-сировинною орієнтацією України, а не змінами у фіскальній автономії. У підсумку ми можемо точніше оцінити вплив

індексу фіскального суверенітету: усунути похибку, викликану сприятливою чи несприятливою зовнішньою кон'юнктурою, та дізнатися, коли саме внутрішні фінансові чинники (боргове навантаження, можливості регулювання бюджету) виходять на перший план.

Після "відсіву" слабких зв'язків ми можемо сформулювати найпростішу двійкову регресію для державного боргу й валютного курсу:

$$Debt_t = \alpha + \beta \cdot FSI_t + \mu_t, (\beta \approx -137, p \approx 0.003, R^2 \approx 0.60-0.70),$$

$$ExRate_t = \delta + \eta \cdot FSI_t + \nu_t, (\eta \approx -36, p \approx 0.004, R^2 \approx 0.65-0.71).$$

Щодо інших змінних, навіть за врахування зовнішніх факторів, статистичні оцінки не дозволяють стверджувати про чіткий прямий вплив FSI. Це не означає, що фіскальний суверенітет не грає ролі у формуванні, наприклад, бюджетних видатків чи інфляції — просто в межах наявної панелі даних цей ефект або замалий, або замаскований іншими економічними й політичними процесами.

Кінцевий етап аналізу, що полягав у зіставленні індексу фіскального суверенітету з розширеним набором макроекономічних змінних за участю контрольованих чинників, підтвердив потребу у формальних регресійних методах. Без такої кількісної оцінки складно відокремити сам вплив FSI від масштабних потреб, пов'язаних із глобальними цінами на сировинні товари, політичними ризиками чи внутрішніми структурними зрушеннями. Математичне моделювання дає змогу уникнути поверхових висновків, коли зростання або падіння певного показника помилково пояснюють "впливом фіскальної автономії", хоча насправді явище могло зумовлюватись кон'юнктурою на експортних ринках чи періодом політичної нестабільності.

Отримані результати свідчать, що серед великої кількості можливих залежних змінних лише дві — обсяг державного боргу та валютний курс — продемонстрували високий рівень статистичної значущості при оцінці впливу індексу фіскального суверенітету. Обидва коефіцієнти виявилися із від'ємним знаком, тобто більший фіскальний суверенітет корелює зі скороченням боргових зобов'язань уряду та одночасно зі

зміцненню гривні щодо долара США. Цей висновок логічно узгоджується з тим, що вищий FSI дає змогу державі уникати надмірних зовнішніх позик і зберігати валютну стабільність — дві ключові умови для макроекономічної стійкості.

Водночас решта показників (передусім ВВП, бюджетний дефіцит, соціальні й капітальні видатки, інфляція та податкові надходження) не засвідчили чіткої безпосередньої залежності від FSI за цієї модельної специфікації та часової вибірки. Цілком імовірно, що фінансова автономія впливає на них опосередковано: через ціни на позикові ресурси, загальну довіру інвесторів, стан зовнішньої торгівлі, які, у свою чергу, формують базу для динаміки бюджетних статей чи рівня інфляції. Крім того, політичні рішення уряду або раптові зовнішні шоки часто здатні значно нівелювати вплив внутрішніх фінансових чинників.

Залучення до моделей трьох контрольних змінних — індексу геополітичного ризику (GPR), а також індексів світових цін на пшеницю і метали — виявилось виправданим, бо саме агропромисловий та металургійний сектори є чільною часткою експорту України, а раптові стрибки геополітичного ризику можуть різко змінювати привабливість національних боргових інструментів. Ці чинники істотно пояснюють варіації як економічних, так і бюджетних показників, не даючи можливості "приписати" всі коливання змін у доходах та видатках самому лише FSI.

Підсумовуючи, проведені розрахунки підтверджують, що стабілізація боргової політики та помірна динаміка валютного курсу — це дві сфери, де фінансовий суверенітет справді відіграє ключову роль. Натомість багато інших аспектів соціально-економічного розвитку (зокрема, темпи зростання ВВП, бюджетне фінансування поточних або соціальних потреб, рівень інфляції та обсяг податкових надходжень) часто перебувають під визначальним впливом політичних пріоритетів, структурних реформ і світових цінових трендів. Така багатовимірність і зумовила необхідність ретельного регресійного аналізу, що дав змогу виокремити саме ті напрями, де зміцнення фінансової автономії принесло б найбільший позитивний ефект.

Враховуючи, що індекс фінансового суверенітету найтісніше пов'язаний із державним боргом та валютним курсом, варто акцентувати: зростання зовнішніх запозичень не лише послаблює автономію у фінансовій політиці, а й загрожує національним інтересам через зростаючу залежність від вимог кредиторів чи іноземних урядів. У таких умовах уряд змушений віддавати пріоритет обслуговуванню боргу або дотриманню макроекономічних критеріїв, погоджених із донорами, що обмежує видатки на ключові для суспільства сфери — від модернізації оборонного потенціалу до зміцнення соціального забезпечення. Ба більше, стрімке нарощування боргового тягаря часто провокує девальвацію національної валюти, яка, згідно з нашим аналізом, додатково ускладнює підтримання фінансового суверенітету і загрожує економічній безпеці держави.

Захист національних інтересів безпосередньо спирається на здатність уряду самостійно визначати бюджетні пріоритети. Саме фінансовий суверенітет уможливує ефективне управління боргом, стабільність валюти та належний розподіл ресурсів, що стає визначальним у періоди геополітичної нестабільності чи погіршення світової кон'юнктури.

Коли у відповідь на внутрішні чи зовнішні виклики державі бракує фінансової автономії, важливі статті видатків — від оборонних до інфраструктурних — змушено скорочувати, а темпи девальвації посилюють інфляційні ризики й стримують довгострокове планування. Натомість висока фінансова автономія дає більше простору для оперативного реагування на загрози, не ризикуючи при цьому потрапити під надмірний зовнішній контроль.

Водночас регресійний аналіз із залученням контрольних змінних (геополітичний ризик, світові ціни на пшеницю й метали) доводить, що останні суттєво впливають на бюджетні надходження та економічну динаміку: у періоди сприятливої цінової ситуації або низького глобального ризику державі легше втримувати бюджетну й боргову стабільність. Однак навіть тоді лише належний рівень фінансового суверенітету допомагає мінімізувати негативний вплив зовнішніх чинників. У перспективі це означає можливість підтримувати інвестиції в оборонний та соціальний сектори, а також поліпшувати конкурентоспроможність економіки, не ризикуючи при цьому поглибити боргову залежність. Отже, підвищення індексу фінансового суверенітету набуває центрального значення для виконання стратегічних завдань держави і забезпечення національної безпеки, чим зміцнює засади економічного розвитку та незалежності.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Проведений аналіз підтверджує, що фінансовий суверенітет виступає критично важливим чинником у підтриманні макроекономічної стабільності, особливо коли йдеться про обсяг державного боргу та валютний курс. У цих двох вимірах незалежна бюджетно-податкова політика найвиразніше корелює зі зменшенням зовнішніх запозичень і стабілізацією національної валюти. Тож передусім доцільно приділити увагу скороченню боргового навантаження шляхом запровадження жорсткішого контролю над дефіцитом бюджету та стимулювання внутрішніх джерел фінансування, аби забезпечити меншу чутливість фінансової системи до зовнішніх коливань. Паралельно потрібна прозора й передбачувана валютна політика, що посилюватиме довіру бізнесу та інвесторів.

Другим пріоритетом є формування гнучкої та водночас глибокої податкової бази. Розширення частки капітальних інвестицій, продумане стимулювання експорту та детінізація економіки здатні збалансувати бюджет, водночас зберігаючи достатній простір для фінансування соціально значущих програм. Високий рівень фінансової автономії означає, що уряд може оперативно перенаправляти кошти на критично важливі сектори (наприклад, оборону, інфраструктуру), не потрапляючи під тиск зовнішніх кредиторів, що особливо актуально в періоди криз або масштабних геополітичних викликів, коли надмірна залежність від позик може позбавити державу гнучкості у розподілі ресурсів.

Третім напрямом залишається забезпечення прозорості державних фінансів і підзвітності влади перед суспільством. Саме це знижує ризик політично вмотивованих рішень і захищає бюджет від лобістських схем. Доцільно впровадити заходи, які спростять доступ до інформації про державні видатки, включно з боргови-

ми транзакціями та податковими пільгами. Така відкритість стимулюватиме раціональне використання наявних коштів, зменшуючи ймовірність ситуацій, коли позики беруться на покриття поточних дисбалансів, натомість ігноруючи довгострокові інтереси економіки.

Результати, отримані в межах нашої вибірки та методології, доцільно розширити через використання більш тривалих часових рядів або вивчення взаємодії з іншими вагомими індикаторами, як-от рівень тіньової зайнятості чи секторальна структура економіки. Цікавим може стати дослідження часових лагів, коли вплив підвищеного фіскального суверенітету проявляється не відразу, а через один-два роки, особливо стосовно ВВП чи соціальних видатків. Крім того, міждержавне порівняння з іншими країнами регіону допоможе краще зрозуміти, в яких інституційних умовах фіскальний суверенітет має вирішальний вплив, і розробити для України оптимальний алгоритм реагування на глобальні виклики.

Література:

- Варналії З. Фіскальна безпека України в системі економічної безпекології. Сучасні детермінанти фіскальної політики: локальний та міжнародний вимір: праці IV міжнар. наук.-практ. конф., Тернопіль, 8—9 вересня 2021 р. Тернопіль: ЗУНУ, 2021. С. 18—21.
- Єсімов С. С., Проць І. М. Податковий суверенітет держави у контексті правової політики. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 2. С. 441—446.
- Луніна І. О., Білоусова О. С., Фролова Н. Б. Особливості формування фіскального простору у воєнний та поствоєнний періоди. Економіка та держава. 2022. № 4. С. 20—27. DOI: 10.32983/2222-4459-2024-11-221-229.
- Радіонов Ю. Д. Пріоритети бюджетної політики в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України. Фінанси України, 2023. № 9. С. 24—47.
- Редькіна, А. (2023). Українські національні інтереси й цінності: суспільне усвідомлення та переоцінка. Політичні дослідження / Political Studies, 2023. № 1 (5), С. 144—162.
- Целуйко О. І. Особливості державного регулювання фінансової безпеки, як фактора забезпечення національних інтересів держави. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 9. С. 143—146. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.9.143.
- Пірникоза П. Концептуальні засади фіскального суверенітету держави: методологічний аспект. Економічний аналіз. 2023. Том 33. № 4. С. 310—320. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2023.04.310>
- Валовий внутрішній продукт. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
- Державна казначейська служба України. Офіційний сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/>
- Державний борг та гарантований державою борг. URL: <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-tagarantovanij-derzhavju-borg>
- Державний Веб-портал для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/?month=12&year=2022&—budgetType=NATIONAL>.
- Макроекономічні показники. Національний банк України. Офіційний сайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators>.
- IndexMundi. Wheat — Monthly Price — Commodity Prices. URL: <https://www.indexmundi.com/commodities/?commodity=wheat&months=120>.
- The Geopolitical Risk (GPR) Index. URL: <https://www.matteiacoviello.com/gpr.htm>.

References:

- Varnalii, Z. (2021), "Fiscal security of Ukraine in the system of economic securitology", Suchasni determinanty fiskal'noi polityky: lokal'nyj ta mizhnarodnyj vymir: pratsi IV mizhnar. nauk.-prakt. konf. [Modern determinants of fiscal policy: local and international dimensions, Proceedings of the IV International Scientific and Practical Conference], ZUNU, Ternopil, Ukraine, September 8—9, pp. 18—21.
- Yesimov, S. S. and Prots, I. M. (2024), "Tax sovereignty of the state in the context of legal policy", Analytical and Comparative Law, vol. 2, pp. 441—446.
- Lunina, I. O., Bilousova, O. S. and Frolova, N. B. (2022), "Features of the formation of fiscal space in war-time and post-war periods", Economy and State, vol. 4, pp. 20—27. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-11-221-229>.
- Radionov, Y. D. (2023), "Priorities of budget policy under martial law and post-war recovery of Ukraine", Finance of Ukraine, vol. 9, pp. 24—47.
- Redkina, A. (2023), "Ukrainian national interests and values: public awareness and reassessment", Political Studies, vol. 1 (5), pp. 144—162.
- Tseluiko, O. I. (2021), "Features of state regulation of financial security as a factor in ensuring national interests", Investments: Practice and Experience, vol. 9, pp. 143—146. <https://doi.org/10.32702/2306-6814-2021.9.143>.
- Pirnykoza, P. (2023), "Conceptual foundations of fiscal sovereignty of the state: methodological aspect", Economic Analysis, vol. 33 (4), pp. 310—320. <https://doi.org/10.35774/econa2023.04.310>.
- State Statistics Service of Ukraine (2025), "Gross Domestic Product", available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 7 March 2025).
- State Treasury Service of Ukraine (2025), available at: <https://www.treasury.gov.ua/> (Accessed 7 March 2025).
- Ministry of Finance of Ukraine (2025), "Public debt and government-guaranteed debt", available at: <https://mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-tagarantovanij-derzhavju-borg> (Accessed 7 March 2025).
- State Web Portal for Citizens (2025), available at: <https://openbudget.gov.ua/?month=12&year=2022&budgetType=NATIONAL> (Accessed 7 March 2025).
- National Bank of Ukraine (2025), "Macroeconomic indicators", available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators> (Accessed 7 March 2025).
- IndexMundi (2025), "Wheat — Monthly Price — Commodity Prices", available at: <https://www.indexmundi.com/commodities/?commodity=wheat&months=120> (Accessed 7 March 2025).
- Iacoviello, M. (2025), "The Geopolitical Risk (GPR) Index", available at: <https://www.matteiacoviello.com/gpr.htm> (Accessed 7 March 2025).

Стаття надійшла до редакції 10.03.2025 р.